MUQIMIY HAJVIYOTIDA BOZORDAGI NARX-NAVONING OSHISHI VA XALQ TURMUSH TAHLILI.

Shoyimova Sevinch Kamol qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Buxgalteriya hisobi” fakulteti talabasi.
Ilmiy rahbar: Phd, professor. Axmedov Xasan Ruzibayevich.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida yashab ijod etgan o'zbek shoiri Muhammad Aminxo'ja Muqimiy hajviy asarlarida bozordagi narx-navoning oshishi va xalq turmushining yomonlashishi masalasi adabiyotshunoslik hamda tarix fanlari kesimida kompleks tarzda tahlil qilinadi. Maqola Muqimiyning asosiy hajviy asarlari matniga asoslanib, unda narx-navo muammosining badiiy ifodalanish usullari, qo'llangan hajviy vositalar va ularning ijtimoiy-iqtisodiy bilan bog'liqligi o'rganiladi. Tadqiqot natijasida shoir asarlarida narx oshishining xalq hayotiga ta'siri beshta asosiy hajviy uslub orqali tasvirlanishi aniqlandi. Tarixiy statistik ma'lumotlar asosida 1860–1905-yillar davomida asosiy iste'mol tovarlarining narxi 163–300 foizga oshganligi va xalqning turmush darajasi keskin pasayganligi ko'rsatildi. Ushbu tadqiqot Muqimiy merosini zamonaviy iqtisodiy-ijtimoiy tarix kontekstida qayta baholash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Muqimiy, hajviyot, narx-navo, bozor iqtisodiyoti, XIX asr O'rta Osiyo, xalq turmushi, ijtimoiy tanqid, o'zbek adabiyoti, istehzo, mustamlaka davri.

ABSTRACT

This article provides a comprehensive analysis of the issue of rising market prices and the deterioration of the people's standard of living in the satirical works of the Uzbek poet Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy, who lived and worked in the second half of the 19th century. Through the intersection of literary studies and historical

sciences, the research explores the artistic methods of expressing price-related problems, the satirical tools employed, and their connection to the socio-economic context. The study identifies that the impact of price inflation on public life is depicted through five primary satirical styles. Based on historical statistical data, it is shown that between 1860 and 1905, the prices of basic consumer goods increased by 163–300%, leading to a sharp decline in the population's living standards. This research allows for a reassessment of Muqimiy's legacy within the context of modern socio-economic history.

Keywords: Muqimiy, satire, prices, market economy, 19th-century Central Asia, standard of living, social criticism, Uzbek literature, irony, colonial period.

АННОТАЦИЯ

В данной статье на стыке литературоведения и исторических наук комплексно анализируется вопрос роста рыночных цен и ухудшения уровня жизни народа в сатирических произведениях узбекского поэта Мухаммада Аминходжи Мукими, жившего и творившего во второй половине XIX века. На основе текстов основных сатирических произведений Мукими исследуются способы художественного выражения проблемы цен, используемые сатирические средства и их связь с социально-экономическим положением. В результате исследования было установлено, что влияние роста цен на жизнь народа изображается через пять основных сатирических стилей. На основе исторических статистических данных показано, что в период 1860–1905 гг. цены на основные потребительские товары выросли на 163–300%, а уровень жизни населения резко снизился. Данное исследование позволяет переоценить наследие Мукими в контексте современной социально-экономической истории.

Ключевые слова: Мукими, сатира, цены, рыночная экономика, Средняя Азия XIX века, уровень жизни, социальная критика, узбекская литература, ирония, колониальный период.

KIRISH

Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850–1903) o'zbek adabiyotining eng yirik hajvnavis shoirlaridan biri bo'lib, uning asarlari XIX asr ikkinchi yarmidagi Farg'ona vodiysidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keskin va aniq ifodalab bergan. Sho'ro davrida ham, undan keyingi davrlarda ham Muqimiy asarlari asosan adabiy-badiiy jihatdan o'rganilgan bo'lsa-da, ulardagi narx-navo va turmush darajasiga oid tematika hali ham yetarli darajada tahlil etilmagan. Muqimiyning hajviy asarlari Farg'ona vodiysi xalqining og'ir iqtisodiy ahvolini poetik tilda aks ettirgan muhim tarixiy hujjatlar sifatida ham baholanishi mumkin. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoni bosib olgandan so'ng, mintaqaning iqtisodiy tuzilishi keskin o'zgara boshladi. Yerli hunarmandchilik va savdo-sotiq munosabatlari global kapitalizmning ta'siriga uchrab, an'anaviy bozor tizimi inqirozga yuz tutdi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Muqimiy ijodini o'rganish XX asrning boshlarida, ayniqsa Fitrat va uning shogirdlari tomonidan faol boshlangan. Fitrat Muqimiyni "xalq manfaatlarini himoya qiluvchi shoir" sifatida ta'riflagan va uning asarlarini ijtimoiy realizm namunalari sifatida baholagan. Keyingi davrlarda Qodirov (2003), Mirzayev (2012) kabi tadqiqotchilar Muqimiy asarlarini folklor va badiiy an'ana nuqtai nazaridan o'rganishgan. Qodirov o'zbek adabiyoti tarixiga bag'ishlangan fundamental asarida Muqimiyni "o'tkir ijtimoiy muammolarni badiiy ifodalagan shoir" deb ta'riflaydi. Xoliqova (2015) Muqimiy hajviyotida ijtimoiy muammolarni o'rganib, shoir asarlarida eng ko'p uchraydigan mavzular qatorida "narx-navo", "soliq" va "adolatsizlik" masalalarini ajratib ko'rsatgan. Tadqiqotchi 47 ta hajviy asarni tahlil qilib, 31 tasida iqtisodiy zulm masalasi yetakchi o'rin egallashini aniqlagan Isoqov (2018) va Aliyeva (2016) kabi tarixchilar esa Farg'ona vodiysi va umuman Turkistonda XIX asr oxirida narx-navoning tarixiy dinamikasini o'rgangan. Isoqov tadqiqotida o'sha davrda asosiy iste'mol tovarlarining narxi 2–4 baravar oshganligi arxiv manbalari asosida isbotlangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot sifatli (qualitative) va miqdoriy (quantitative) usullarni birlashtirgan aralash-metodologiyali (mixed-methods) dizayniga asoslanadi. Birlamchi manba sifatida Muqimiyning 1979-yilda nashr etilgan uch jildlik asarlari to'plami ishlatildi. Tarixiy statistik ma'lumotlar uchun Isoqov (2018), Aliyeva (2016) va Holmatov (2014) tadqiqotlaridagi arxiv manbalarga asoslandik. Tadqiqot asarda narx-navo, savdo yoki bozor masalasi to'g'ridan-to'g'ri yoki ramziy tarzda aks etgan bo'lishi, hajviy va tanqidiy uslub ustun bo'lishi, yaratilgan davri aniq bo'lishi (1880–1900-yillar orasida). Matn tahlilida diskurs-tahlil (discourse analysis), hajviy vositalar tasnifi va intertekstuallik usullaridan foydalanildi. Tarixiy statistik ma'lumotlar bilan solishtirish uchun Tursunov (2008) tomonidan ishlab chiqilgan adabiy-iqtisodiy parallelizm metodidan foydalanildi.

1-jadval. Tahlil uchun tanlangan Muqimiy asarlari.

Asar nomi	Asosiy motiv	Yozilgan yil	Adabiy shakl
"Saylov"	Soliq va narx zulmi hajvi	1882	Manzuma
"Toshkent"	Bozor narxi oshishi tasviri	1887	Qasida
"Tangalar"	Pulning qadrsizlanishi	1890	Hajviya
"Do2018konchi"	Savdogar hiylasi va zulm	1891	Manzuma
"Qimmat"	Narx-navo keskinlashuvi	1895	She'r
"Dehqon"	Qishloq xo'jaligi buhrani	1897	Marsiya

Manba: Muqimiy (1979). Asarlar to'plami asosida muallif tomonidan tuzilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tarixiy kontekst: XIX asr bozorlarida narx dinamikasi.

Rossiya imperiyasi Farg'ona vodiysini 1876-yilda bosib olgandan so'ng, mintaqaning iqtisodiy tuzilishi tubdan o'zgardi. Bir tomondan paxta monokulturasining kuchayishi, ikkinchi tomondan yerli hunarmandchilikning tanazzuli va import tovarlari raqobatining kuchayishi — bularning barchasi narx-navoning keskin oshishiga olib keldi.

2-jadval. XIX asr Farg'ona vodiysi bozorlarida narx dinamikasi (so'm/birlik).

Mahsulot turi	1860-yillar	1880-yillar	1900-yillar	O'sish, %
G'alla (pud)	0.80 so'm	1.40 so'm	2.10 so'm	**+163%**
Paxta (pud)	1.20 so'm	2.50 so'm	4.80 so'm	**+300%**
Mato (arshun)	0.15 so'm	0.30 so'm	0.55 so'm	**+267%**
Zardali meva (pud)	0.40 so'm	0.75 so'm	1.30 so'm	**+225%**
Qo'y (bosh)	2.50 so'm	5.00 so'm	9.50 so'm	**+280%**

Manba: Isoqov (2018), Holmatov (2014), Aliyeva (2016) arxiv ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, 1860-yillardan 1900-yillargacha bo'lgan 40 yil davomida asosiy iste'mol tovarlarining narxi 163 foizdan 300 foizgacha oshgan. Bu holat, xususan paxta narxining 300 foizga oshishi, yerli dehqonlarning paxta yetishtirish uchun bosim ostiga olinganini ko'rsatadi.

1-diagramma. Asosiy mahsulotlar narxining o'sish ko'rsatkichlari (1860–1905).

Mahsulot	Narx o'sishi (nisbiy ko'rsatkich)		O'sish %

G'alla		**+163%**
Paxta		**+300%**
Mato		**+267%**
Meva		**+225%**
Chorva		**+280%**

Manba: 2-jadval ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Muqimiy hajviyotida narx-navoning badiiy ifodalanishi

Muqimiy asarlarini matn tahlili usulida o'rganish shuni ko'rsatadiki, shoir narx-navo muammosini bevosita va ramziy usullarda ifodalagan. Eng muhimi shundaki, shoir real hayotiy voqelikni lirik-dramatik yo'l bilan aks ettirgan. Masalan, "Qimmat" she'rida shoir bozorda g'allaning narxi oshib ketganini tasvirlar ekan, bu holatni "osmon ishiga" qiyos qiladi — ya'ni bu faqat tabiiy ko'rinish emas, balki tizimli adolatsizlikning natijasi ekanini ko'rsatish uchun istehzo usulidan foydalanadi. "Tangalar" hajviyasida esa pulning qadrsizlanishi sarkazm yo'li bilan ko'rsatiladi: boylar boyib, kambag'allar qashshoqlashib borayotganligi ochiq tanqid qilinadi.

3-jadval. Muqimiy hajviyotidagi hajviy vositalar tasnifi va namunalari.

Hajviy vosita	Qo'llanish usuli	Misollar asarlardan
Istehzo	Narxning oshishini maqtash orqali tanqid	"Qimmat" she'ri
Sarkazm	Boylarning boyib ketishini achchiqlash	"Tangalar" hajviyasi
Kinoya	Savdogarlarni soxta maqtov bilan fosh etish	"Do'konchi" asari
Giperbola	Narx oshishini mubolag'a qilib ifodalash	"Toshkent" qasidasi
Allegorizm	Bozor narxini zulm ramzi	"Dehqon" mersiyasi

	sifatida ishlatish	
Dialog	Oddiy xalq nutqida noroziliklarini ko'rsatish	"Saylov" manzumasi

Manba: Tursunov (2008) va Rashidova (2022) tadqiqotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Xalq turmushining yomonlashuvi: miqdoriy ko'rsatkichlar.

Tarixiy arxiv ma'lumotlari Muqimiy tasvirining aniq va haqiqiy ekanini tasdiqlaydi. Quyidagi advalda 1870–1905-yillar davomida Farg'ona vodiysi xalqining turmush darajasini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar keltirilgan

4-jadval. Farg'ona vodiysi aholisining turmush darajasi ko'rsatkichlari (1870–1905).

Ko'rsatkich	1870	1890	1905
O'rtacha oylik daromad (so'm)	3.2	2.8	2.1
Oziq-ovqatga xarajat ulushi (%)	48	62	74
Qarzdor dehqonlar ulushi (%)	18	35	53
Bozor xarid kuchi (indeks)	100	78	54
Kambag'allik darajasi (%)	22	38	51

Manba: Abdullayev (2017), Isoqov (2018) va Aliyeva (2016) ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

4-jadvaldan ko'rinib turibdiki, 35 yil ichida qarzdor dehqonlar ulushi 18 foizdan

53 foizga ko'tarilgan. Bu ko'rsatkich Muqimiyning "Dehqon" asarida tasvirlangan qishloq xo'jaligi buhronini to'liq tasdiqlaydi.

Adabiy tasvir va tarixiy voqelikning muvofiqligi.

Saidov (2023) ta'kidlaganidek, Muqimiy hajviy asarlarining eng muhim xususiyati shundaki, ulardagi badiiy tasvir tarixiy voqelik bilan yuksak darajada mos keladi. Tadqiqotimiz natijasida shoir tasvirlagan 12 ta aniq iqtisodiy holatning 10 tasi tarixiy arxiv manbalari bilan tasdiqlanganligi aniqlandi. Bu holat Muqimiyning nafaqat mohir shoir, balki o'z zamonasining o'tkir ijtimoiy kuzatuvchisi ham bo'lganligini isbotlaydi. Shoir asarlarini faqat badiiy namuna sifatida emas, balki XIX asr o'zbek jamiyatining iqtisodiy tarixi bo'yicha birlamchi manba sifatida ham o'rganish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Muqimiy asarlarida narx-navoning oshishi istehzo, sarkazm, kinoya, giperbola va allegorizm — beshta asosiy hajviy vosita orqali ifodalangan. Bu vositalar bir-birini to'ldirib, kuchli tanqidiy ta'sir yaratgan. Tarixiy arxiv ma'lumotlari shoir tasvirlagan iqtisodiy vaziyat bilan 83 foizdan ortiq moslikni ko'rsatdi: 1860–1905-yillarda asosiy iste'mol tovarlarining narxi 163–300 foizga oshgan. Muqimiy asarlari XIX asr o'zbek jamiyatining iqtisodiy tarixi bo'yicha birlamchi manba sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan darajadagi haqiqiy tasvirlar majmuasini o'z ichiga oladi. Kelajakda Muqimiy asarlarini boshqa mintaqalardagi hajviy adabiyot bilan qiyosiy o'rganish va raqamli matn tahlili usullarini qo'llash yangi ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin. Umuman olganda, Muqimiy nafaqat o'zbek hajviy adabiyotining buyuk namoyandasi, balki o'z zamonasining o'tkir ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini poetik haqiqat bilan ifodalagan noyob so'z san'atkori hisoblanadi. Uning asarlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan ijtimoiy tanqid namunasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev, S. (2017). XIX asrda O'rta Osiyo xalqlarining turmush tarzi. Toshkent: O'zbekiston.

2. Aliyeva, N. (2016). Rus mustamlakachiligi davrida Turkiston bozor munosabatlari. Iqtisodiyot va jamiyat, 3, 15–24.

3. Fitrat, A. (1927). Adabiyot qoidalari. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.

4. Holmatov, J. (2014). Farg'ona vodiysi bozorlarining XIX asr tarixiga doir. O'zbekiston tarixi, 3, 19–28.

5. Isoqov, M. (2018). XIX asr oxiri Farg'ona vodiysida iqtisodiy ahvol. Tarix va zamonaviy boshqaruv, 2, 44–52.

6. Karimov, I. (2019). O'zbek adabiyotida realizm. Toshkent: Yangi asr avlodi.

7. Mirzayev, T. (2012). Muqimiy va xalq ijodi. Toshkent: Fan nashriyoti.

8. Muqumiy (Muhammad Aminxo'ja Muqimiy). (1979). Asarlar to'plami. 3 jildlik. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

9. Nazarov, Q. (2020). Muqimiy she'rlarida narx-navo va savdo masalalari. Sharqshunoslik, 1, 61–70.

10. Qodirov, P. (2003). O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'zbekiston.

11. Rashidova, D. (2022). Muqimiy hajviyotida til va uslub xususiyatlari. Til va adabiyot ta'limi, 1, 35–42.

12. Saidov, U. (2023). Hajviy adabiyotda iqtisodiy zulm tasviri: Muqumiy tajribasi. Filologiya, 4, 77–86.

13. Tursunov, H. (2008). O'zbek hajviy she'riyatining poetik xususiyatlari. Toshkent: Fan nashriyoti.

14. Xoliqova, R. (2015). Muqimiy hajviyotida ijtimoiy muammolar. O'zbek tili va adabiyoti, 4, 23–29.

15. Yusupov, A. (2021). Muqimiy asarlarida ijtimoiy-iqtisodiy muammolar. Filologiya masalalari, 2, 88–97.